

Theological Foundations of Electoral Legitimacy from the Perspective of Imam Khomeini

Mohammad Jafar Heidari*

Abstract

The encounter between Islamic civilization and Western modernity has significantly impacted Islamic thought, compelling scholars and jurists to engage with modern political frameworks. One such framework is the concept of elections, which, despite being a modern political mechanism, has been integrated into the political jurisprudence of contemporary Shia thought, particularly in the views of Imam Khomeini. This study seeks to explore the theological foundations that underpin the legitimacy of elections in Imam Khomeini's perspective. The primary research question examines the doctrinal bases that justify electoral legitimacy within an Islamic governance system. The hypothesis suggests that if Imam Khomeini recognized elections as a legitimate mechanism in an Islamic government, then there must be substantial theological principles supporting this view, even if not explicitly stated. The research findings highlight fundamental theological principles, including the theory of consultation (*Shura*), the doctrine of human vicegerency (*Khilafah*), the principle of majority rule, and the concept of non-domination. These principles collectively provide a doctrinal foundation for the legitimacy of elections in an Islamic governance framework. This study employs a descriptive-analytical approach, utilizing library and documentary sources to investigate the theological justifications that support electoral processes in Shia political thought.

Keywords: Elections, Political Legitimacy, Democracy, Political Jurisprudence, Imam Khomeini.

* Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran,
mohammadjafarh@pnu.ac.ir

Date received: 21/01/2025, Date of acceptance: 01/03/2025

Introduction

The establishment of the Islamic Republic of Iran following the 1979 revolution opened a new chapter in Shia political jurisprudence. Prior to this period, Shia jurisprudence was predominantly concerned with private law and had limited engagement with public law. However, with the Islamic Revolution's success, the governance aspect of Islamic jurisprudence underwent significant scrutiny, as its principles were tested in real political practice. Among the key debates that emerged was the role of elections and public participation in governance. Imam Khomeini's political thought offered a novel interpretation of electoral legitimacy within an Islamic framework, arguing that the concept of elections was not in contradiction with Islamic theology but rather rooted in fundamental Islamic principles. This paper investigates the theological foundations that justify the legitimacy of elections from Imam Khomeini's perspective.

Materials and Methods

This study follows a qualitative research approach using a descriptive-analytical methodology. The data collection process involves library research and documentary analysis of primary and secondary sources related to Islamic political jurisprudence and the works of Imam Khomeini. The study examines various theological and jurisprudential sources that discuss governance in Islam, with a specific focus on texts that address electoral legitimacy. The research draws on historical and contemporary Islamic scholarly works, comparing different interpretations to provide a comprehensive understanding of how elections can be justified within an Islamic governance system.

The sample for this study includes 18 books and academic papers that specifically discuss Islamic governance, electoral legitimacy, and Shia political jurisprudence. The selection criteria include:

- Direct relevance to the topic of religious and electoral legitimacy in Islamic governance.
- Academic credibility, including peer-reviewed journal articles and books authored by recognized scholars.
- A balance between historical perspectives and contemporary analyses to provide a holistic view.

Discussion & Result

The Principle of Human Vicegerency (*Khilafah*): One of the most fundamental theological foundations for electoral legitimacy in Islam is the concept of *Khilafah*, which establishes humans as God's vicegerents on Earth. This principle is derived from Quranic verses such as: "*And [mention, O Muhammad], when your Lord said to the angels, 'Indeed, I will make upon the earth a successive authority [Khalifah]'*" (Quran 2:30). Scholars like Muhammad Baqir al-Sadr argue that this verse implies a divine trust in humanity to govern the Earth through justice and moral responsibility (Kadivar, 2003). The concept of *Khilafah* provides a theological justification for participatory governance, as it entrusts humans with decision-making responsibilities. Imam Khomeini's political thought integrates this principle by recognizing the necessity of public participation in governance through elections.

The Theory of Consultation (*Shura*): The principle of *Shura* (consultation) is another theological foundation that supports electoral legitimacy. The Quran explicitly commands consultation in governance: "*And those who have responded to [the command of] their sovereign and established prayer and whose affair is [determined by] consultation among themselves, and from what We have provided them, they spend*" (Quran 42:38). Islamic scholars, including Imam Khomeini, have interpreted *Shura* as a divine mandate for participatory decision-making. In modern political systems, elections serve as a mechanism for consultation, allowing the public to express their views and contribute to decision-making processes (Firoozi, 2011). Imam Khomeini emphasized that an Islamic government should reflect the will of the people while remaining aligned with divine laws.

The Principle of Majority Rule: Democratic governance in modern societies relies on majority rule, and Islamic jurisprudence provides theological support for this concept. Imam Ali (AS) in *Nahj al-Balagha* emphasizes the importance of adhering to the consensus of the Muslim community: "*Hold fast to the majority, for the hand of Allah is with the community; and beware of division, for whoever separates from the group is prey for Satan, just as the stray sheep is for the wolf*" (Sermon 127, *Nahj al-Balagha*). This statement highlights the significance of collective decision-making. Islamic jurisprudence, especially within Shia political thought, acknowledges that in matters of public concern, the majority's decision holds weight unless it contradicts clear religious directives (Mavani, 2013). The application of this principle in elections ensures that governance is based on public consent, aligning with the concept of justice in Islamic teachings. The Principle of

Non-Domination and Limited Authority: Islamic governance, as conceptualized in Shia thought, rejects authoritarian rule. The *principle of non-domination* asserts that no individual or group should have absolute control over others without legitimate and justifiable authority. This aligns with the *fiqhi* principle of (non-absolute authority), which states that no person inherently possesses authority over another unless explicitly granted by divine decree or social contract (Vaezi, 2004). This principle supports the necessity of elections, as they provide a structured means for delegating authority while ensuring accountability. Imam Khomeini's political philosophy underscores the importance of a government that derives legitimacy through public participation, thus preventing autocratic rule.

Conclusion

The theological foundations of electoral legitimacy in Imam Khomeini's thought are deeply rooted in Islamic jurisprudence and Quranic principles. Concepts such as human vicegerency, consultation, majority rule, and non-domination collectively support the idea that elections are not merely a modern political tool but an extension of Islamic governance principles. The findings of this study suggest that far from being an imported Western mechanism, elections can be justified within the framework of Shia political thought through the adaptation of traditional Islamic doctrines. The future of Islamic governance, particularly in societies that uphold religious principles, depends on how well these theological justifications are integrated into contemporary political structures.

Bibliography

- Abedini, A. (2012). *Foundations of Legitimacy in Islamic Government (With Emphasis on Imam Khomeini's Thought)*. Monthly Reports of the Research Center of the Islamic Parliament, 20(9). (In Persian)
- Abolhamd, A. (2005). *Foundations of Political Science*. Tehran: Tous Publications. (In Persian)
- Alam, A. (2001). *Foundations of Political Science*. Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Asafi, M. M. (2006). *Theoretical Foundations of Islamic Government (Comparative Jurisprudential Analysis)* (M. Sepehri, Trans.). Tehran: The World Forum for Proximity of Islamic Schools of Thought. (In Persian)
- Esmaili, M., & Habibnejad, S. A. (2017). *Jurisprudential and Legal Foundations of the Obligation to Fulfill Electoral Promises and Combat False Promises*. Public Law Studies Quarterly, 47(1), 135-150. (In Persian)

87 Abstract

- Faridouni Khanimani, M. A., Raei Dehqi, M., Masoud, G., & Zarifkar Fard, S. M. (2021). *The View of the Constitutional Law of the Islamic Republic of Iran on the Appointment of Political Officials*. *Rahyafte Enqelab Eslami*, 15(56), 27-44. (In Persian)
- Firoozi, D. (2002). *Shia and the Issue of Legitimacy: Between Theory and Text*. *Journal of Faculty of Law and Political Science*, 57. (In Persian)
- Firoozi, D. (2012). *Political System and Government in Islam*. Tehran: SAMT Publications. (In Persian)
- Firoozi, D. (2015). *Threshold of Modernity (Commentary on Tanbih al-Ummah wa Tanzih al-Millah)*. Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Kabiri Astajini, M. (2006). *Jurisprudential Foundations of Elections from the Perspective of Imam Khomeini and Other Qom Scholars* (Master's Thesis). Baqir al-Olum University, Qom. (In Persian)
- Kadivar, M. (2004). *Theories of Government in Shia Jurisprudence*. Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Khenfaripour Jafari, H., Mardani, N., & Asadian, A. (2023). *The Foundation of Political Power: Comparison of Imami Jurisprudence and Imam Khomeini's Thought*. *Rahyafte Enqelab Eslami*, 17(64), 141-158. (In Persian)
- Khomeini, R. (1996). *Istifta'at (Vol. 3)*. Qom: Islamic Publishing Office. (In Persian)
- Khomeini, R. (2000). *Sahifeh Noor (Vol. 4)*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (In Persian)
- Khomeini, R. (2003). *Sahifeh Noor (Vol. 4)*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (In Persian)
- Khomeini, R. (2005). *Sahifeh Noor (Vol. 6)*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (In Persian)
- Marefat, M. H. (1998). *Wilayat al-Faqih (Marifat)*. Qom: Al-Tamhid Cultural and Publishing Institute. (In Persian)
- Mirahmadi, M. (2018). *Political Jurisprudence*. Tehran: SAMT Publications. (In Persian)
- Molaqi, A. (2000). *Theological Foundations and Their Application in Imam Khomeini's Political Jurisprudence*. *Hozour Quarterly*, Summer 2000, (33). (In Persian)
- Montazeri, H. (1988). *The Jurisprudential Foundations of Islamic Government (Dirasat fi Wilayat al-Faqih wa Fiqh al-Dawla al-Islamiyya)* (M. Solavati, Trans.). Qom: Keyhan Publications. (In Persian)
- Naqibzadeh, A. (2000). *Introduction to Political Sociology*. Tehran: SAMT Publications. (In Persian)
- Shafiee, M. (2023). *Human Autonomy in the Framework of Religious Literature*. *Andisheh Ma*, Winter 2023. (In Persian)
- Shirkhani, A., & Davoodi, R. (2014). *Explaining the Scope of Guardianship in Shia Political Jurisprudence*. *Political Science Quarterly*, 2(7), 101-118. (In Persian)

- Soroush Mahallati, M. (2009). *The Principle of Non-Guardianship*. Political Science Quarterly, Autumn 2009, (25). (In Persian)
- Tabatabai, M. H. (1981). *Translation of Tafsir al-Mizan (Vol. 4)*. Qom: Islamic Publishing Office. (In Persian)
- Taheri, & Shalamzari. (2017). *The Evolution and Development of Political Jurisprudence in the Different Periods of Shia Political Jurisprudence*. Islamic Government Quarterly, (4). (In Persian)
- Tuck, R. (2001). *Hobbes* (H. Bashirieh, Trans.). Tehran: Tarh-e-No Publications. (In Persian)
- Weber, M. (1995). *Economy and Society: Basic Concepts of Sociology, Economic Sociology, and Political Sociology* (A. Manouchehri, M. Torabi-Nejad, & M. Emadzadeh, Trans.). Tehran: Mola Publications. (In Persian)
- Hashemi Shahroudi, M. (2003). *Islamic Jurisprudence Encyclopedia According to the Shia School of Thought (Vol. 3)*. Qom: Islamic Jurisprudence Encyclopedia Institute. (In Persian)
- Held, D. (2007). *The Formation of the Modern State* (A. Mokhber, Trans.). Tehran: Agah Publications. (In Persian)

مبانی کلامی مشروعیت انتخابات از منظر امام خمینی (ره)

محمد جعفر حیدری*

چکیده

مواجهه تمدن اسلامی با مدرنیته غربی چنان تاثیر عمیقی بر این تمدن گذاشته است که تقریباً هیچ متفکری نمی‌تواند خود را بر کنار از این تقابل بداند. فقهای سیاسی هم به همین سیاق ناگزیر بوده‌اند تا در ابعاد این مواجهه تامل و نظورری کنند. نظریه‌های دولت در فقه سیاسی شیعه معاصر بخشی از این مجاهدتهای فکری بوده است. با توجه به این که در بعضی از این نظریات، از جمله آرای امام خمینی، نهادهای مدرنی همچون انتخابات مطرح شده است لذا پرسش اصلی این مقاله معطوف به واکاوی مبانی کلامی مشروعیت انتخابات از منظر امام خمینی شده است. فرضیه مقاله آن بوده که اگر فقیهی مانند ایشان قائل بر مشروعیت انتخابات در حکومت اسلامی است، بنابراین قطعاً بنیادهای شرعی قابل توجهی برای آن وجود دارد ولو آن که بر چنین مبانی‌ای تصریح نشده باشد. یافته‌های پژوهش نشان داده است که مباحثی همچون نظریه شورا، اصل خلافت انسان، اصل اکثریت، و عدم ولایت مبانی کلامی پر رنگی هستند که می‌توان از آنها برای تفسیر آرای امام خمینی و واکاوی چرایی مشروعیت نهادهای مدرنی همچون انتخابات بهره برد. رویکرد مقاله توصیفی-تحلیلی و شیوه جمع‌آوری داده‌ها کتابخانه‌ای و اسنادی بوده است.

کلیدواژه‌ها: انتخابات، مشروعیت سیاسی، دموکراسی، فقه سیاسی، امام خمینی.

۱. مقدمه

با پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل دولتی به نام جمهوری اسلامی ایران پرسشها و پروبلماتیکهای بسیاری به پیش روی اهل نظر گشوده شد؛ چرا که تا پیش از این فقه شیعه

* استادیار گروه آموزشی الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران، mohammadjafarh@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۱

در بخش حقوق خصوصی فربه شده بود، و تا قبل از انقلاب مشروطه التفات چندانی به حقوق عمومی نداشت. از انقلاب مشروطه به بعد بود که فقه سیاسی - بالمعنی الاخص - تدوین شد و اگرچه نظریات و مفاهیم متعددی در این شاخه از فقه شیعه طرح شد ولی مجالی برای به آزمون گذاشتن آنها نبود. در حالی که بعد از پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به این که فقه توانسته بود تصدی گری امر عمومی (Res publica) را بر عهده بگیرد، لذا دعاوی آن در معرض راستی آزمایی قرار گرفته بود.

در ایران پس از انقلاب حوزه‌های مرتبط با امور سیاسی که بیشترین توجه را از منظر فقه سیاسی به خود اختصاص دادند، مسائلی همچون ماهیت دولت، منشاء و خاستگاه دولت، نسبت فقه و سیاست، فقه و احزاب، فقه و سیاست خارجی، و مواردی مانند اینها بودند. در این میان یکی از مهمترین مسائل که در ابتدا در نظریه دولت طرح می شد و سپس به کل گستره سیاست تعمیم می یافت، جایگاه مردم و نقشی است که در نظام حکمرانی دارند. تبیین جایگاه مردم در دولت نسبت مستقیمی با نوع ماهیتی دارد که برای دولت در نظر گرفته می شود. در همین راستا، نظریه باید توضیح بدهد که نظم سیاسی مستقر مشروعیت خود را چگونه تامین می کند و این مشروعیت آیا منوط به رضایت مردم هست یا که خیر.

اگر نظریه دولت بتواند تبیین موجهی از جایگاه مردم در ساختار قدرت سیاسی ارائه کند تا به واسطه آن مردم دارای عاملیت (agency) بشوند، آن گاه شایسته است تا سازوکارهای سیاسی و حقوقی مشارکت مردم در امور سیاسی و حوزه حکمرانی نیز مشخص کرد. چیزی که امروزه در دموکراسیهای مدرن به واسطه نهاد انتخابات انجام می شود. حال وقتی فقه سیاسی با این مسائل روبرو می شود باید به ناچار از درون فقه و ظرفیتهای مفهومی و نظری آن به چنین پرسشهایی پاسخ بگوید. از سویی دیگر، باید مناسبات تجدد را هم رعایت کند. فلذا فقه سیاسی همواره در مرز ظریفی بین مجموعه معارف سنت و مجموعه مناسبات مدرن ایستاده است.

بنابراین باید توجه داشت که اگر سیاست حوزه‌های گسترده‌تر از معاملات و تجارت دارد، پیچیدگی‌هایش نیز در عصر ما بیش تر است؛ حوزه‌هایی که تحت پوشش سیاست قرار می گیرد و فعل و انفعالات و تأثیر و تأثراتی هم که در دایره سیاست وجود دارد بسی گسترده‌تر است. در این صورت نیاز مجتهد به مبانی کلامی بیشتر است. بنابراین، یکی از ضرورت‌هایی که در حوزه‌های علمیه وجود دارد مسأله تقیح و تعمیق مبانی کلامی و تأثیر

آن بر حوزه اندیشه سیاسی است. بدون بررسی این مبانی با فقه سنتی نمی‌توان تمام آنچه را اسلام می‌خواهد در زمینه سیاست کشف کرد؛ همانطور که بدون فقه سنتی نیز کشف آن غیر مقدور است (مبلغی، ۱۳۷۹). با توجه به این ملاحظات، مقاله پیش روی پرسش اصلی خود را معطوف به مبانی کلامی مشروعیت انتخابات کرده است. در همین راستا، این پرسش در فقه سیاسی امام خمینی دنبال و پی‌جویی شده است. رویکرد مقاله توصیفی-تحلیلی بوده و می‌کوشد تا توضیح دهد مشروعیت انتخابات چه جایگاه در فقه سیاسی امام خمینی دارد و همچنین مبانی کلامی چنین نگاهی چیست.

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه پژوهش در اندیشه‌های امام خمینی ادبیات فربه‌ی وجود دارد که برخی از آنها با موضوع این تحقیق مشابتهای همسویی‌هایی دارند. از جمله آرش عابدینی، در مقاله «مبانی مشروعیت حکومت اسلامی (۱۳۹۱)» مبانی مشروعیت حکومت در دیدگاه امام خمینی را با توجه به مشروعیت الهی نبی اکرم اسلام و ائمه اطهار و همچنین با عنایت به مشروعیت حکومت در عصر غیبت بررسی کرده است. مقاله بیشتر بر مشروعیت حکومت متمرکز شده و کمتر به موضوع انتخابات پرداخته است.

محسن کبیری در پایان‌نامه‌ای با عنوان «مبانی فقهی انتخابات از دیدگاه امام خمینی و دیگر مراجع قم (۱۳۸۵)» به این هدف اصلی پرداخته که مبانی فقهی انتخابات از دیدگاه امام و دیگر مراجع قم را تبیین کند. در همین راستا به مفاهیمی همچون بیعت، شورا پرداخته است و به این نتایج رسیده: ۱- امام خمینی و بیشتر مراجع تقلید مورد نظر مسئله انتخابات را از منظر فقهی مورد توجه قرار داده‌اند. ۲- بیشتر فقهای مورد بحث مشروعیت انتخابات را از طریق بیعت ثابت می‌کنند. ۳- برخی از فقها میان مفهوم انتخابات و بیعت تفاوت قائل شده از این رو برخی از راه‌های دیگر به اثبات مشروعیت انتخابات پرداخته و برخی آن را در دوران غیبت فاقد مبنای فقهی دانسته‌اند.

محسن اسماعیلی و سید احمد حبیب نژاد، در مقاله «مبانی فقهی حقوقی لزوم عمل به وعده‌های انتخاباتی و مقابله با وعده‌های دروغین (۱۳۹۶)» مبانی فقهی یک جنبه از انتخابات را بررسی کرده‌اند. از نظر نویسندگان، تبلیغات انتخاباتی در نظام جمهوری اسلامی ایران نتوانسته است به یک مدل شایسته و الگوی بومی دست یابد و به‌ویژه، وعده‌محوری، به یک رویه عمومی در انتخابات تبدیل شده است. هرچند در میان فقها در لزوم یا عدم

لزوم وفا به وعده‌ها اختلاف وجود دارد، به نظر می‌رسد ادله طرفداران لزوم وفای به وعده در موضوع وعده‌های انتخاباتی پسندیده‌تر باشد. البته قوانین و مقررات خاص و ویژه‌ای نیز برای مقابله با این معضل تبلیغاتی پیش‌بینی نشده است، اما برخی اصول قانون اساسی یا برخی بندهای سیاست‌های کلی نظام در امر انتخابات نیز می‌توانند مبنای حقوقی مقابله با وعده‌های دروغین انتخاباتی و لزوم عمل به وعده‌های قانونی باشند. همچنین، ضمانت اجرای موردنظر در این مورد باید در شرایطی خاص و بدون هرگونه سوءاستفاده و تحت نظر اصل حاکمیت قانون و در قالب یک فرایند قضایی یا شبه‌قضایی و طی یک بررسی کاملاً مستند و مستدل همراه اصول و قواعد دادرسی منصفانه مدنظر قرار گیرد.

همان گونه که مشاهده می‌شود این آثار اگرچه به نوبه خود ارزشمند ولی به گنّه موضوع این مقاله - مبانی کلامی مشروعیت در انتخابات - نپرداخته‌اند. لذا تحقیق پیش‌رو از جهت تمرکز بر موضوع، بررسی از منظر کلامی، نگاه از زاویه کلام شیعه، و تبیین بنیادهای دینی یک نهاد سیاسی مدرن (انتخابات)، نسبت به دیگر آثار دارای نوآوری است.

۳. چارچوب نظری: مشروعیت سیاسی

مشروعیت به معنای قانونی بودن یا طبق قانون بودن است (عالم، ۱۳۸۰: ۱۰۴). فی الواقع، مشروعیت یا حقانیت یکی و یگانه بودن چگونگی به قدرت رسیدن رهبران و زمامداران جامعه با نظریه و باورهای همگان یا اکثریت مردم در یک زمان و مکان معین است. و نتیجه این باور پذیرش حق فرمان دادن برای رهبران و وظیفه فرمان بردن برای اعضای جامعه یا شهروندان است (ابوالحمد، ۱۳۸۴: ۲۴۵). مشروعیت در واقع وجهی سوژکتیو و درونی دارد چرا که پذیرش قلبی حکومت، حاکمان و نظام سیاسی از طرف حکومت‌شوندگان است. در مشروعیت سیاسی - برخلاف آنچه تصور می‌شود - بحث حقانیت مطرح نیست. حتی اگر یک گروه حاکم یا یک فرد هم بتواند مردم را بفریبد و نظر آنها را با خود موافق سازد، مشروعیت سیاسی حاصل می‌شود (نقیب زاده، ۱۳۷۹: ۱۵۵).

بحث مشروعیت عموماً از نتایج جانبی بحث در تکوین دولت مدرن بوده است. همه دولت‌های مدرن دولت - ملت هستند، دستگاه‌های سیاسی، متمایز از حکومت گر و حکومت شونده، با قدرت قانونی عالی بر یک ناحیه سرزمینی مشخص، و پشتوانه دعوی انحصاری بر قوه قهریه، و برخوردار از حداقل حمایت یا وفاداری شهروندان. ویژگیهای دولتهای مدرن که آنها را از ساختارهای سیاسی قبل از خودشان متمایز کرد، عبارت‌اند از:

قلمرو (Territoriality): گرچه همه دولت مدعی حاکمیت بر سرزمینی هستند، اما تنها با نظام دولت های مدرن است که مرزهای دقیق تثبیت می شوند؛ انحصار اعمال قوای قهریه: ادعای در اختیار داشتن انحصاری قوه قهریه و ابزار اعمال قهر (با پشتوانه یک ارتش و پلیس دائمی) تنها با «آرام کردن» مردم - درهم شکستن مراکز قدرت و اقتدار رقیب - در دولت های ملی میسر شد. این رکن دولت مدرن تا قرن نوزدهم به طور کامل وجود نداشت؛

ساختار غیرشخصی قدرت: فکر تشکیل یک نظام سیاسی غیرشخصی و حاکم - یعنی نوعی ساختار قانونی محدود شده قدرت، همراه با اختیارات قانونی عالی بر یک قلمرو - نمی توانست در شرایطی غلبه پیدا کند که حقوق، تعهدات و وظایف سیاسی، در پیوندی تنگاتنگ با حقوق مالکیت، دین و دعاوی گروه های صاحب امتیاز سستی از قبیل اشراف درک می شد. این مسئله حتی در قرن های هجدهم و نوزدهم نیز مورد مناقشه بود؛

مشروعیت: تنها پس از به چالش کشیده شدن و از میان رفتن ادعاهایی از قبیل «حق الهی» (Divine Right) و «حق دولت» (State Right) بود که انسان ها به مثابه «افراد» و «مردم» این امکان را یافتند که به شهروندان فعال نظم جدید بدل شوند - نه صرفاً اتباع مکلف یک شاه یا امپراطور. وفاداری شهروندان به چیزی تبدیل شد که دولت های مدرن باید آن را کسب می کردند. این وضعیت به ناگزیر متضمن ادعای مشروعیت دولت بود، زیرا دولت بازتاب و یا نماینده نیازها و منافع شهروندان بود (هلد، ۱۳۸۶: ۱۲۴). بنابراین با تکوین دولت مدرن بود که بحث مشروعیت سیاسی و مشارکت در قدرت سیاسی مطرح شد و اساساً موضوعیت پیدا کرد.

در یک تقسیم بندی، که اکنون دیگر کلاسیک شده، مشروعیت در سه نوع قابل طبقه بندی است. مشروعیت قانونی (Legal) که مبتنی بر اعتقاد به قانونی بودن مقررات موجود و حق اعمال حاکمیت کسانی است که این مقررات، حاکمیت آنان را تأمین می کنند؛ مشروعیت سنتی (Traditional) که مبتنی بر اعتقاد متداول به تقدس سنت های رایج، و مشروعیت کسانی است که این سنت ها اعمال حاکمیت آنان را مجاز می دارند؛ مشروعیت فرهمندانه یا کاریزماتیک (Charismatic) که مبتنی است بر فرمان برداری غیرعادی از یک فرد استثنایی به سبب تقدس، قهرمانی و یا سرمشق بودن وی، و آن نظامی که او ایجاد نموده، یا به شکل وحی بر وی نازل شده است (ویر، ۱۳۷۴: ۲۷۴). اما باید توجه داشت که این الگوی کلاسیک، حتی اگر خدشه ناپذیر باشد، غالباً و عموماً بر تاریخ و جامعه اروپا

قابل اطلاق است. برای فهم مشروعیت سیاسی در جوامع دیگر بایستی که الزاماً ساختارهای فرهنگی آن جوامع مدنظر قرار بگیرد. در همین راستا، پرسش از مشروعیت قدرت سیاسی و نهادهای مرتبط با آن، مانند انتخابات، قطعاً بایستی با ملاحظه انگاره‌های فرهنگی و تمدنی، و در رأس همه آنها، مبانی دینی و الهیاتی شیعه مورد توجه واقع شود. چرا که هم بنی‌الهی دارند و هم در طول تاریخ - به ویژه تاریخ معاصر - تضاد تفاسیر بسیار شدیدی داشته‌اند.

نظریه‌های سیاسی شیعه، به ویژه در تحلیل گفتارها و سیره سیاسی امام علی (ع) همواره در وضعیت ویژه‌ای قرار دارند؛ اولاً، اندیشه شیعه، به خصوص در دوره اخیر، عموماً بین دو الگوی نصب و انتخاب در تردید و تردد است؛ ثانیاً، التزام به هر یک از دو الگوی مشروعیت موجب حاشیه راندن ادله و نصوص نظریه رقیب می‌شود؛ ثالثاً، از آن حیث که ادله و نصوص هر دو نظریه فی حد ذاته تا حدودی تکافو دارند، ملاک ترجیح ادله و نصوص یک نظریه نه در ذات نص، بلکه با تکیه بر قراین برون نصی از جمله اعتبارات نظری-کلامی صورت می‌گیرد، بدین سان تحکیمات ایدئولوژیک جایگزین ملاکات علمی در تحلیل مسئله مشروعیت می‌گردد (فیرحی، ۱۳۸۱: ۱۲). از همین رو، باید توجه داشت که اولاً مسئله مشروعیت را درون‌تمدنی فهمید و از پذیرش تام و تمام الگوهای وارداتی پرهیز کرد. در ثانی، فهم مسئله مشروعیت در ابتدا منوط به الگویی است که در نظریه دولت ارائه می‌شود.

۴. فقه شیعه و نظریه دولت

از بدو تشکیل کوچکترین واحد انسانی ضرورت شکل‌گیری نظم، وضع قوانین و مقررات و تشکیل حکومت، احساس شد. ضرورتی که لازمه زندگی اجتماعی و جوامع انسانی است، و این امر در طول تاریخ بشر، امری حتمی و غیرقابل اجتناب بوده است. در کنار بداهت عقلی این امر، ضرورت این مسئله در ادیان الهی نیز مورد تأیید و تأکید قرار گرفته است؛ و ذات اقدس خداوند که خود خالق العقل و العقلا می‌باشد، این ضرورت را تبیین کرده است (شیرخانی و داوودی، ۱۳۹۳: ۱۰۲). بنابراین هم از نظر عقل و هم از دیدگاه شرع تاسیس حکومت (دولت) ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. در همین راستا، فقیه شیعه در طی تاریخ بالابند خود، در ادوار مختلفی، به موضوع سیاست و لوازم و تبعات آن پرداخته است. تاریخ فقه سیاسی در یک سیر تکاملی به چهار دوره تکوین، تدوین، تثبیت و تحقق

قابل تقسیم بندی است. در دوره تکوین شاهد مبانی فقهی «فقه النبی»، «فقه الخلافه» و «فقه الامامه» می باشیم. مهم ترین ویژگی دوره تدوین، اقدامات هویتی علمای شیعه در تدوین کتب و حفظ تراث تشیع بوده و کارویژه غالب فقه سیاسی در این دوره «گزاره سیاسی» است. دوره تثبیت، دوره حضور فقه سیاسی شیعه از حاشیه به متن تحولات سیاسی می باشد. ورود جریان فقاقت، نفوذ اجتماعی آن و در نهایت تقابل این جریان با مدل سلطنت، کارویژه فقه سیاسی را از گزاره سیاسی به «تئوری سیاسی» تبدیل می نماید. فقه سیاسی در دوره چهارم، از ساحت تئوری خارج و به ساحت «نظام سیاسی» ورود می نماید. در این مدل فقیه از متن تحولات به رأس هرم قدرت سیاسی می نشیند (طاهری و شلمزاری، ۱۳۹۶). در هر یک از این ادوار، فقه شیعه الگویی از نظریه دولت را ارائه کرده که بر مبنای آن به موضوع سیاست و قدرت اندیشه است.

نظریه‌های دولت در فقه سیاسی بسیار هستند و از این رو نیاز به طبقه بندی آنها داریم. این طبقه بندی با شاخصها و معیارهای گوناگونی امکان پذیر است. بر اساس نوع مبانی و بنیادهای نظری این نظریه‌ها به دو دسته نظریه‌های «امامت محور» و «خلافت محور» تقسیم می شوند. نظریه‌های امامت محور درصدد تدوین و تبیین نظام سیاسی امامت محور هستند، که می توان از آن به «فقه الامامه» یا «فقه الولایه» تعبیر کرد. نظریه‌های خلافت محور نیز درصدد تدوین و تبیین نظام سیاسی خلافت محور هستند. نظریه‌های دولت به اصطلاح رایج سیاسی در اندیشه شیعه حاصل استنباط فقهای سده اخیر است (میراحمدی، ۱۳۹۷: ۵۸).

اما، به طور خاص نظریه‌های دولت در فقه شیعه در چند پارادایم کلی طرح شده است: سلطنت مشروعه (علامه مجلسی، شیخ فضل الله نوری)؛ ولایت انتصابی عام فقیهان؛ ولایت انتصابی عام شورای مراجع تقلید (مطروحه در قانون اساسی ۱۳۵۸)؛ ولایت انتصابی مطلقه فقیهان (نظریه امام خمینی)؛ دولت مشروطه (با اذن و نظارت فقیهان - نظریه علامه نائینی)؛ خلافت مردم با نظارت مرجعیت (نظریه شهید آیت الله سیدمحمدباقر صدر)؛ ولایت انتخابی مقیده فقیه (نظریه شهید مطهری، آیت الله منتظری)؛ دولت انتخابی اسلامی (نظریه آیت الله سید محمدباقر صدر، شیخ محمدجواد مغنیه، شیخ محمد مهدی شمس الدین)؛ وکالت مالکان شخصی مشاع (نظریه مهدی حائری یزدی) (کدیور، ۱۳۸۳). بعضی از این پارادایمها اساساً امکان طرح انتخابات را منتفی می کنند. برای مثال، نظریه سلطنت مشروعه که در قالب پارادایم قدمایی فقه شیعه طرح شده است و مدافعانی همچون علامه مجلسی و شیخ فضل

الله نوری دارد، مطلقاً نسبتی با یک نهاد مدرن مانند انتخابات ندارند. اینها در چارچوب همان نظام سیاسی سنتی قرار می‌گیرند که عموماً دارای این ویژگیها هستند؛ اقتدارگرایی: نظریه‌های سیاسی قدیم بنا به ماهیت خاصی که دارند، به ضرورت بخشی از نصوص دین را مورد استناد قرار می‌دهند که چهرهٔ عمومی آن توصیه به اقتدار است. و دیگر نصوص اسلامی که بر جنبه‌های فردی و مسئولیت مدنی انسان مسلمان تاکید می‌کنند به حاشیه رانده می‌شوند؛ شخص محوری؛ وحدت قوا (ولایت عام): به معنای «عدم تفکیک و تمایز بین امر دینی و امر سیاسی؛ الگوی امپراتوری: نظریه‌های قدیم نظام سیاسی در جهان اسلام، به کلی با مفهوم سرزمین و مرزهای سرزمینی بیگانه‌اند (فیرحی، ۱۳۹۱: ۶۰).

در مقابل، برای نمونه، نظریهٔ دولت مشروطهٔ علامه نایینی اصولاً در یک چارچوب کاملاً مدرن طرح می‌گردد و از همین رو، مجال لازم برای طرح بحث انتخابات را فراهم می‌کند. بنابراین هر بحثی در باب انتخابات منوط به نوعی از نظریه دولت در فقه شیعه است که مشروعیت دولت و نظم سیاسی را استوار بر حضور و مداخله مردم در امور عمومی بداند.

بنابراین باید به نوعی از تئوریهای دولت در فقه شیعه توجه کرد که بین ولایت که حقی الهی است و انتخاب که حق شهروندی جمع زده‌اند. این نظریه‌ها با وجود این که حق مطلق خداوند را در تشریح و الوهیت به رسمیت می‌شناسند، اعتقاد دارند که خداوند مردم را با ضوابطی صاحب حق شمرده است. بنابراین دارای حقوق فطری می‌باشند، این حقوق خدادادی است و در چارچوب مقررات شرع انور قابل اجرا است. این حقوق در طول حقوق الهی و در مرتبه متاخر از آن قرار می‌گیرد. طبق این دست نظریات احکام خداوند و حقوق انسانها منافی نیستند و قابل تجمیع می‌باشند. لذا نظریه‌هایی در باب دولت در فقه شیعه که بتوانند حقوق الهی و حقوق مردم را جمع کنند، می‌توانند راهگشا باشند.

بنابراین قبل از پرداختن به هر نوع بحثی در باب انتخابات در حکومت اسلامی، بایستی در ابتدا نظریه‌ای از دولت که بتواند مشتمل بر مشارکت مردم در سیاست باشد مطرح نظر قرار بگیرد. بی تردید، یکی از این نظریات، که به تعبیر یکی از مفسرین «آستانهٔ تجدد» فقه سیاسی ما نیز هست (فیرحی، ۱۳۹۴)، نظریهٔ دولت مشروطهٔ علامه نایینی است. طبق نظر ایشان اگر چه امور سیاسی از تکالیف امام معصوم (ع) می‌باشد ولی در هنگام غیبت از وظایف مجتهدین عادل است؛ امور سیاسی از امور حسیبه به شمار می‌آیند. مسئولیتهای

مبانی کلامی مشروعیت انتخابات از منظر امام خمینی(ره) (محمد جعفر حیدری) ۹۷

مراجع در حفظ نظم ممالک اسلامی از کلیه امور حسبیه با اهمیت تر است؛ چنان چه تصدی این امور به وسیله مجتهدین عادل یعنی نواب امام عصر میسر نباشد، با آگاهی به عدم ترک این امور بر اساس اصول زیر عمل می گردد: تدوین قانون اساسی، شامل کلیه حقوق مردم و آزادی آنها و مسئولیتها و اختیارات زمامداران و شرایط خلع و برکناری آنها از مقامات تفویض شده، موافق مقتضیات مذهب؛ چرا که «قانون اساسی در سیاسات و نظامات نوعیه به منزله رساله عملیه در ابواب عبادات و معاملات است (نایینی، ۱۳۸۲: ۱۴)»؛ در امور غیرمنصوص، مشارکت عمومی با مشورت با عقلای امت انجام می شود. مجلس شورای ملی تحقق این مهم است. در همین راستا، اصل نظارت مشتمل بر مراقبت، بازرسی، نگرهبانی و ارزیابی و کلای مجلس شورای ملی در اقامه وظایف نوعیه از سمت دولت و پیشگیری از هر نوع تخطی و کاستی؛ اشمال هیات منتخبه (وکلای مجلس) بر عده ای از مجتهدین عادل و یا ماذونین از قبل مجتهدین. اصلاح و تنفیذ و موافقت ایشان در آرا صادره برای مشروعیت کافی می باشد (نایینی غروی، ۱۳۸۲: ۴۶؛ کدیور، ۱۳۸۳: ۱۲۴؛ فیرحی، ۱۳۹۴: ۲۷۰).

بی تردید امام خمینی در فقه سیاسی میراث دار فقه مشروطه است و مباحث خود در این رابطه را در طول بحثهای فقهای بزرگ پیش از خود مطرح کرده است. نظریه دولت امام خمینی که بعداً در قالب جمهوری اسلامی تحقق سیاسی و اجتماعی به خود گرفت، یکی از نظریاتی است که هم در بُعد نظری و تئوری سیاسی، و هم در بُعد عملی و پراتیک سیاسی، امکان تاسیس نهاد انتخابات و مشارکت مردم در سرنوشت خودشان را فراهم کرده است.

تا قبل از تشکیل جمهوری اسلامی این شائبه ایجاد شده بود که رهبران روحانی انقلاب به دنبال ایجاد نوعی خلافت اسلامی و حکومت اسلامی سستی هستند که در آن جایی برای مشارکت و مداخله مردم در سیاست نیست. برای مثال، در مصاحبه با مطبوعات در نوفل لوشاتو، خبرنگار روزنامه المستقبل با کمی شیطنت که شاید اشاره ای به این شایعات باشد، می پرسد: «شما تصریح فرموده اید که راغب ایجاد حکومت اسلامی هستید، همانند حکومتی که در ایام علی - رضی الله عنه - وجود داشت. آیا معنی آن این است که به هنگام سقوط خاندان پهلوی، حکومت خلافت اسلامی را برپا خواهید داشت؟

شما تصریح فرموده اید که راغب ایجاد حکومت اسلامی هستید، همانند حکومتی که در ایام علی - رضی الله عنه - وجود داشت. آیا معنی آن این است که به هنگام سقوط

خاندان پهلوی، حکومت خلافت اسلامی را برپا خواهید داشت؟ اما امام خمینی، با توجه به میراث فقه مشروطه و مجاهدتهای نظری علامه نایینی و اصالتی که برای نقش و جایگاه مردم قائل بودند، در پاسخ با رد این شایعات چنین می‌گویند: «حکومت جمهوری اسلامی مورد نظر ما، از رویه پیامبر اکرم (ص) و امام علی(ع) الهام خواهد گرفت و متکی به آرای عمومی ملت می‌باشد و نیز شکل حکومت با مراجعه به آرای ملت تعیین خواهد گردید (خمینی، ۱۳۷۹:۳۳۴)». در این اظهار نظر مطبوعاتی، مشخصاً امام خمینی تجمیعی بین حقوق الهی و حقوق مردمی قائل شده‌اند تا نشان بدهند مردم در مدلی حکومتی مطلوب ایشان جایگاه ویژه‌ای دارند.

این نوع نگاه امام خمینی در بعد از پیروزی انقلاب نیز دنبال شد، و ایشان سریعاً ایام بعد از پیروزی را مجالی برای مشارکت مردم کردند. لذا همه‌پرسی تعیین نوع حکومت را برگزار کردند. از همین رو، می‌توان گفت از همان ابتدا، و از ریشه کار، حتی تعیین ماهیت حکومت نیز با نظر مردم بوده است و وقتی امام خمینی فرمودند «من رأی به جمهوری اسلامی می‌دهم، و از شما تقاضا دارم که رأی به جمهوری اسلامی بدهید، نه یک کلمه کم، نه یک کلمه زیاد؛ جمهوری اسلامی» (خمینی، ۱۳۸۲:۳۵۳)، نظر ارشادی - و نه مولوی - خودشان را اظهار داشتند و در واقع مردم را دعوت کردند و نه این که دستوری بدهند یا تحکم کنند. به همین دلیل امام خمینی هم از «انتخابات نمایشی و فرمایشی» بیزار بود و هم از انتخاباتی که با اجبار و اکراه برگزار شود، بلکه صرفاً به دنبال انتخابات آزاد و واقعی بود:

الآن وقت این است که ما فعالیت بکنیم برای این که این جمهوری اسلامی را پیاده کنیم و رأی از مردم [بگیریم] تقاضا کنیم از مردم که رأی بدهند به جمهوری اسلامی؛ و همه هم آزادند اما شما هدایتشان کنید. الزام نیست که بروید مأمور بگذارید مثل سابق که مأمور می‌گذاشتند سر مردم که رأی بدهید، بعد هم که از مردم رأی نمی‌گرفتند خودشان رأی می‌دادند! رأی‌ها را خودشان می‌خواندند و خودشان می‌دادند و تمام می‌شد قضیه - نه، مردم آزادند لکن شما هدایت کنید مردم را (خمینی، ۱۳۸۴:۳۲۸).

بنابراین فقه سیاسی از مشروطه تا انقلاب اسلامی تئوریهای دولت متعددی داشته است که در قالب آنها امکان تاسیس و نهادینه سازی انتخابات به عنوان ابزار و سازوکاری برای مشارکت مردم در امور عمومی و مدنی وجود داشته است. همان گونه که ذکرش گذشت یکی از تئوریها در اصل نظریه امام خمینی بوده است که در قالب جمهوری اسلامی تحقق عینی پیدا کرده است. حال در ادامه مبانی کلامی مشروعیت انتخابات بررسی خواهد شد.

۵. مبانی کلامی مشروعیت انتخابات

نظریات بزرگ نیازمند تفسیر هستند و مادامی که این نظریات مورد تفسیر و بحث قرار نگیرند نمی‌توانند در میان اهل نظر و نهادهای علمی جریان سازی کنند. اگرچه نظریه دولت امام خمینی و فقه سیاسی ایشان نظریات بزرگی هستند و با توجه به این که در قالب جمهوری اسلامی تحقق عینی پیدا کرده‌اند، ولی از منظر منطق تحولات فکری، اصحاب اندیشه سیاسی نیازمند آن هستند که این نظریات را موضوعی برای تأمل و تفسیر قرار بدهند و به تعبیری نسبت سوالات و مسائل خودشان را با آن روشن کنند، این گونه نه تنها ادبیات موضوعی مرتبط با این مباحث فربه می‌شود بلکه گشایشهای تئوریک قابل توجهی نیز ایجاد می‌گردد که بی تردید برای نهادهای علمی فایده‌های قابل توجهی دارد. یکی از شیوه‌های تفسیری توجه به مبانی نظریات است. در همین زمینه، در اینجا کوشش خواهد شد تا نشان داده شود مشروعیت انتخابات در اندیشه امامی خمینی مستظهر به مبانی کلامی قدرتمند است. این مبانی حتی اگر در آثار امام خمینی به آنها تصریح نشده باشد، معهداً در بنیادهای این نظریه حضور داشته و قابل رصد است.

۱.۵ اصل خلافت

اولین نکته در تبیین هر الگویی از نظریه سیاسی - چه در کلیت آن و چه در بخشهای جزئی و فرعی آن - توجه به انسانشناسی آن نظریه است. چیزی که در فلسفه سیاسی از آن به انسانشناسی سیاسی یاد می‌کنند. برای مثال انسان‌ها بزی دو ویژگی دارد که مبنایی برای فلسفه سیاسی قرارداد اجتماعی می‌شود. اولاً شرور است - عبارت مشهور هابز: انسان گرگ انسان است - و در ثانی، دارای عقل است. از همین رو، هر چند انسان طبیعی شرور و فاقد امنیت است اما دارای عقل است که هر کسی توسط عقل خود هدایت می‌شود و این عقل او را به تشکیل جامعه رهنمون می‌گردد که وضع طبیعی را رها کند. آدمیان در وضع طبیعی به تامل در می‌یابند که باید به موجب قانون طبیعی از حق داوری خصوصی خود درباره آن چه در موارد نامشخص و قابل تردید بر ایشان خطرناک محسوب می‌شود چشم پوشی کنند و در عوض داوری قدرتی عمومی را برای خود بپذیرند (تاک، ۱۳۸۰: ۹۹). یا مثلاً، علامه نایینی که حکومتها را به دو نوع تملیکیه و ولایتیه تقسیم بندی می‌کنند، انسان شناسی هر یک را نیز ذکر می‌کنند که یکی از آنها قائل به بردگی آدمی و دیگری قول به آزادی او دارد (فیرحی، ۱۳۹۴: ۱۵۶). در همین راستا، در ابتدا باید دید از

منظر کلامی-الهیاتی چه نوعی از انسان شناسی در اندیشه شیعی وجود دارد که می تواند برای مشروعیت انتخابات پشوانه کلامی ایجاد کند.

یکی از بهترین مباحث در این زمینه طرح بحث آیت الله سید محمدباقر صدر است که با توجه به آیه سی ام سوره بقره - «قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (پروردگار تو به فرشتگان گفت من در زمین جانشینی خواهم گماشت) - کوشیده تا استخلاف را به معنای خلافت نوع انسان بر زمین معنا کند. به تعبیر ایشان، خداوند، انسان (نوع بشر) را خلیفه خود در زمین قرار داده است. اداره جامعه انسانی، سیاست و تدبیر امور آن از شؤون خلافت الهی انسان است. به عبارت دیگر انسان به عنوان جانشین خداوند حاکم بر سرنوشت خود شده است. قرآن کریم این خلافت را امانت الهی معرفی کرده است. بشر وظیفه دارد که این امانت را آن طوری که خداوند می خواهد به کار گیرد. بنابراین حق ندارد آن را بر اساس هوسها و منافع شخصی استفاده کند. طبیعت استخلاف الهی اقتضا می کند که انسان در زمین به حق و عدالت حکم کند و مصالح نوع انسانی را با تطبیق احکام الهی بر بندگان و سرزمین او ادا نماید. انسان در برابر خداوند مسؤول است و برای ادای این مسؤولیت آزاد آفریده شده است. «خلافت» جریان رشد انسان به سمت خداوند است (کدیور، ۱۳۸۳: ۱۳۰).

در واقع خداوند انسان را از میان سایر حیوانات، گیاهان و جمادات برتری بخشیده و از او خواسته است که از روی اراده و اختیار خویش به اراده و احکام خداوند پاسخ مثبت دهد و اجرای احکام خود را به او واگذار کرده است تا با اراده و اختیار خویش به اجرای آن در روی زمین بپردازد. این «اراده تشریحی» خداوند متعال در زندگی انسان است و در مقابل «اراده تکوینی» خداوند قرار دارد که در همه موجودات اعم از جمادات، گیاهان و حیوانات جریان دارد. این گرامی داشت الهی انسان است که او را از میان همه آفریده های خداوند شایسته خلافت الهی برای اجرای اراده، مشیت و حکم پروردگار می سازد (أصفی، ۱۳۸۵: ۱۱۲). بنابراین وقتی انسان نوعاً خلیفه خداوند بر زمین باشد، تفویض این خلافت با سازوکار انتخابات و به شکل دموکراسی غیرمستقیم نماینده محور امکان پذیر می شود و مشروعیت می یابد.

۲.۵ اصل شورا

هم از نظر شکلی و هم از نظر محتوایی، شرکت در انتخابات و نتیجه عمده‌ای که دارد - که همانا غالباً تشکیل مجالس است مانند مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان رهبری، شوراهای شهر و روستا - بیشتر تشابه و مشابهت را با اصل شورا در ادبیات دینی اسلامی دارد. به واژه شورا دو بار در قرآن (شوری، ۳۸؛ آل عمران، ۱۵۹) اشاره شده است:

والذین استجابوا لربهم واقاموا الصلوة وامرهم شوری بینهم ومما رزقناهم ینفقون (و آنان که دعوت پروردگارشان را اجابت کردند و نماز را برپا داشتند و کارشان در میان خودشان بر پایه مشورت است و از آنچه روزی آنان کرده ایم، انفاق می کنند)

و

فبما رحمة من الله لنت لهم ولو كنت فظاً غلیظ القلب لانفضوا من حولک فاعف عنهم واستغفر لهم وشاورهم فی الامر فاذا عزمت فتوکل علی الله ان الله یحب المتوکلین (پس به رحمت الهی با آنان نرمخو شدی و اگر تندخو و سختدل بودی قطعاً از پیرامون تو پراکنده می شدند پس از آنان درگذر و برایشان آمرزش بخواه و در کارها با آنان مشورت کن و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن زیرا خداوند توکل‌کنندگان را دوست می دارد).

این آیات در نزد متفکران مسلمان پشتوانه تدوین نظریه شورا شده که اگرچه بیشتر در میان اهل سنت مطرح بوده ولی فقهای شیعه معاصر نیز به آن پرداخته‌اند. برای مثال علامه نائینی دو نظریه عمده برای تفسیر این آیات مد نظر داشته است. نظریه وجوب تعلیمی شورا، به معنای این که خطاب خداوند به پیامبر از جهت مشاوره با دیگران صرفاً ارائه‌الگوی برای «تعلیم امت» بوده است؛ و نظریه وجوب نفسی شورا، که چنین خطاب نه از سر تعلیم و تمثیل بلکه ناشی از ضرورت ذاتی مشورت در امور بوده است (فیرحی، ۱۳۹۴:۲۶۳). به نظر می رسد که توجه فقهای معاصر شیعه به این آیات و نظریات منشعب از آن بخشی از التفات آنان به استخدام مبانی کلامی برای تبیین نهادهای مدرن بوده است. علامه طباطبایی نیز با تفسیر موسع از این آیات، آنها را به حوزه امور سیاسی تعمیم می دهند و در امور غیرمنصوص (که دست بر قضا غالباً حوزه اختیارات نهادهای انتخابی مثل مجلس شورای اسلامی نیز هست) قابل کاربرد می دانند. به تعبیر ایشان، احکام جزئی که مربوط به حوادث جاریه است و روز بروز رخ می دهد و طبعا خیلی زود هم تغییر می یابد،

از قبیل احکام مالی، انتظامی و نظامی مربوط به دفاع و نیز احکام راجع به طریق آسان‌تر کردن ارتباطات و مواصلات و اداره شهر و امثال اینها، احکامی است که زمان آن بدست والی و متصدی امر حکومت است، چون نسبت والی به قلمرو ولایتش نظیر نسبتی است که هر مردی به خانه خود دارد، او می‌تواند در قلمرو حکومت ولایتش همان تصمیمی را بگیرد که صاحب خانه در باره خانه‌اش می‌گیرد، همان تصرفی را بکند که او در خانه خود می‌کند، پس والی حق دارد در باره اموری از شؤون مجتمع تصمیم بگیرد، چه شؤون داخل مجتمع و چه شؤون خارج آن، چه در باره جنگ باشد و چه در باره صلح، چه مربوط به امور مالی باشد و چه غیر مالی، البته همه اینها در صورتی است که این تصمیم‌گیرها به صلاح حال مجتمع باشد و با اهل مملکت یعنی مسلمانان داخل و ساکن در قلمرو حکومت مشورت کند، هم چنان که خدای تعالی در آیه شریفه وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ (طباطبایی، ۱۳۶۰، ج ۴: ۱۹۱) فرموده است. بنابراین می‌توان گفت که اصل شورا در واقع قول به محدودیت خرد آدمی است که او را نیازمند مشورت با دیگران، و در امور تخصصی، مشورت با کارشناسان می‌کند. این محدودیت برآمده از ذات و ماهیت انسان است که در چارچوبهای زمانی و مکانی افق دید محدودی داشته و نمی‌تواند بر کلیت مسائل اشراف پیدا کند و از همین رو محتاج مشورت و تکیه به خرد جمعی می‌شود.

۳.۵ اکثریت

اعتبار نظر اکثریت که ملاک پیروزی در انتخابات در دموکراسیهای مدرن است، یکی دیگر از مواردی است که می‌تواند مستظهر به مبانی کلامی باشد. امام علی (ع)، در خطبه ۱۲۷ نهج البلاغه در مورد اعتبار نظر اکثریت که در واقع تجلی خرد جمعی است، چنین می‌فرماید:

وَالزُّمُّوا السَّوَادَ الْأَعْظَمَ، فَإِنَّ يَدَ اللَّهِ [عَلَى] مَعَ الْجَمَاعَةِ، وَإِيَّاكُمْ وَالْفُرْقَةَ، فَإِنَّ الشَّاذَّ مِنَ النَّاسِ لِلشَّيْطَانِ كَمَا أَنَّ الشَّاذَّ مِنَ الْغَنَمِ لِلذَّبِّ (همراه آنان باشید، همراه جماعت بزرگتر، زیرا دست خدا با جماعت است و از تفرقه حذر کنید، زیرا کسانی که از جماعت کناری می‌گیرند طعمه شیطان اند مانند گوسفندی که از گله جدا می‌افتد و گریه او را بر می‌درد).

اصولاً فرض آن است که رأی اکثریت به صواب و حق نزدیکتر است تا رأی اقلیت. به این دلیل واجب است که حاکم و دستگاههای اجرایی دولت در تصمیم‌گیری به رأی

مبانی کلامی مشروعیت انتخابات از منظر امام خمینی (ره) (محمد جعفر حیدری) ۱۰۳

اکثریت ملتزم باشند (أصفی، ۱۳۸۵:۳۶۷). اعتبار رای اکثریت در مسائل کارشناسی هم امری پذیرفته شده و عقلی است، برای مثال، در استفتایی از حضرت امام این گونه آمده است: «در مواردی که مدیر و مقام مسئول تشخیص حرج دادند، با تشخیص و تصویب اکثریت شورای عالی قضائی دادستان کل کشور می تواند از اجراء حکم جلوگیری کند». (خمینی، ۱۳۷۵:۷۱).

وقتی موضوع یا تصمیم به رای گذاشته می شود در واقع از رای دهندگان مشورت گفته می شود که آنها صلاح کار را چه می دانند. متابعت از مشورت شونده‌گان به یکی از این سه حالت امکان پذیر است: متابعت آرای تمامی مشورت شونده‌گان، که البته امکان ندارد، زیرا به طور معمول اختلاف نظر میان آنان پدید خواهد آمد و کمتر اتفاق می افتد که اتفاق نظر پیدا شود؛ یا، متابعت از رأی اقلیت، و این از نظر عقلاً ترجیح مرجوح است؛ باقی می ماند، متابعت از رأی اکثریت قاطع که شیوه عقلاً و روش مورد پسند عقل و شرع است و آیه کریمه و دستورات شرعی نیز ناظر به همین حقیقت هستند (معرفت، ۱۳۷۷:۱۰۳).

بنابراین انتخاب اسلامی باید بر مبنای اصلح صورت گیرد و در جایی که مشارکت و حضور مستقیم مردم در انتخاب اصلح لازم است و خود عهده دار انجام آن شوند، باید رأی اکثریت را در نظر گرفت همچنانکه در جنگ احد رأی اکثریت مورد پذیرش قرار گرفته و همراه شد. از همین رو می توان گفت که سیره نبوی نیز منطبق با قاعده پیروی از رای اکثریت بوده است. البته بر بدیهی است که ملاک رای اکثریت چه در زمان معصوم (مثل مورد غزوه احد یا غزوه احزاب که حضرت رسول نظر جماعت مومنان را جویا شدند) صرفاً در امور غیرمنصوص و امورات جاریه جامعه است و بدیهی است که در مواردی که نص شرعی وجود داشته باشد به رای گذاشتن موضوع و پیروی از نظر اکثریت منتفی است. از همین رو، اکثریت در اسلام آنگاه دارای ارزش است که اولاً: اسلامی و مکتبی باشد و ثانیاً: متکی بر استدلال صحیح و منطقی عقل و شرع باشد. و در صورت تساوی دلیل طرفین (اقلیت و اکثریت) باز ترجیح با اکثریت است؛ زیرا تجمع آراء، احتمال رسیدن به واقعیات را قوی تر می کند. مگر آنکه منطق اقلیت از اکثریت قوی تر باشد که حق تقدم با اوست (موسوی خلیلی، ۱۳۸۰:۵۱).

۴.۵ قاعده عدم ولایت

به کار بردن لفظ ولایت در شئون اداره امور اجتماعی کشور اسلامی اعم از کل کشور یا قسمتی از آن بدین سبب است که در زبان اسلام (قرآن، سنت و تاریخ) از کلیه سلطه‌ها به عنوان «ولایت» یاد شده است؛ مانند: ولی امر، ولی امور، ولی طفل، ولی میت، ولی مسلمین، والی شهر و امثال ذلک، و یا ولایت فتوا، ولایت قضا، ولایت حسبه و دیگر ولایتها (موسوی خلخالی، ۱۳۸۰: ۸۱)؛ بدون شک، ولایت بر مال و جان انسانها برای خدا و نیز برای حضرت رسول (ص) و امامان معصوم علیهم السلام ثابت است؛ لیکن نسبت به غیر ایشان، اصل اولی عدم ولایت و سلطنت فردی بر فردی دیگر است، مگر آنکه دلیلی خاص بر ثبوت آن دلالت کند. حتی در مورد قلمرو ولایت فقیه جامع شرایط نیز اطلاق وجود ندارد، و صرفاً بر امر قضاوت و فیصله دادن به نزاعها و اختلافهای مردم و نیز آنچه که از توابع و شئون قضاوت به شمار می‌رود، مانند به زندان افکندن خودداری کننده از ادای بدهی و حکم به حجر مفلس ولایت دارد. در ثبوت ولایت فقیه نسبت به آنچه از شئون و وظایف والیان و کارگزاران نظام و حکومت اسلامی به شمار می‌رود، مانند رهبری سیاسی جامعه، جمع آوری زکات و خراج و تجهیز سپاه و بسیج نیرو، نیز اختلاف هست (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۲: ۱۹۹). لذا باید گفت که در رابطه افقی بین انسانها اصل بر عدم ولایت است مگر آن که خلافش اثبات شود؛ مثلاً ولی یتیم کسی است که سرپرستی وی را به عهده دارد، و ولی زن کسی است که اجازه ازدواج به عهده اوست و طبق فرموده پیامبر اکرم (ص) «هر زنی بدون اجازه ولی خویش ازدواج کند ازدواجش باطل است و به کسی که مسئولیت تجهیز و تکفین میت را به عهده می‌گیرد، ولی میت گفته می‌شود (منتظری، ۱۳۶۷: ۱۴۶).

بنابراین یکی از قاعده‌های مسلم و بدیهی در ادبیات فقهی، قاعده «عدم ولایت» است. این قاعده می‌خواهد اصل سلطه را، در همه اشکال مثبت و منفی، نفی کند و سلطه مثبت ضروری حداقلی را، در صورت داشتن توجیه کافی و اعمال آن به صورت انسانی، به عنوان امری استثنائی بپذیرد. بر این اساس، اگر بناست فردی بر فرد دیگر سلطه داشته باشد، باید مبتنی بر رضایت فرد دیگر، سلطه حداقلی و مهم تر این که در راستای تحقق هر چه بیشتر روح «عدم ولایت» صورت گیرد تا پیوسته بر گستره عدم ولایت افزوده شود و دایره سلطه، هر چند سلطه مشروع، کاهش یابد (شفیعی، ۱۴۰۲). در واقع اصل عدم ولایت از فروع توحید است. در آن، سلطنت مخلوقات بر یکدیگر نفی می‌شود. ولایت انسان بر خویشتن

مبانی کلامی مشروعیت انتخابات از منظر امام خمینی (ره) (محمد جعفر حیدری) ۱۰۵

نیز مضمون این اصل است؛ ولایت انسانها بر یکدیگر، با اذن الهی مشروعیت می یابد؛ در مواردی که اذن الهی به اثبات می رسد و شخصی از این حق برخوردار می شود، در حقیقت ولایت از آن خداست؛ اصل عدم ولایت، در هیچ شرایطی نقض نمی شود و هرگز قابل تخلف نیست (سروش محلاتی، ۱۳۸۸).

از نظر مبانی کلامی و الهیاتی به نظر می رسد که این قاعده خود استوار بر اصل خلافت است. چرا که اگر بپذیریم انسان نوعاً جانشین خداوند بر زمین است، پس از همین رو، کسی بر کسی ولایت ندارد و اگر که نیاز باشد یک ولایت حداقلی سازنده ایجاد شود (مثلاً ولایت رییس جمهور بر امور عمومی کشور) باید که تفویض ولایت اولاً با رضایت باشد و در ثانی، سازوکارهای قانونی و حقوقی مشخصی مانند انتخابات برای آن در نظر گرفته شود.

۶. نتیجه گیری

ویژگی جهان معاصر ایرانی-اسلامی - که از جهاتی سرنوشت محتوم کلیت تمدن اسلامی شده است - مواجهه و رویارویی با تجدد است. تجدد پدیده‌ای جهانگستر و فراگیر است که همه واحدهای سیاسی و تمدنی دنیای امروز را درگیر خود کرده است. این حکم بر تحولات سیاسی ایران معاصر نیز حاکم است و همه ابعاد این تاریخ معاصر، و از جمله تحولات فقه شیعه را نیز در بر می گیرد. یکی از این عمده تحولات ظهور دولت مدرن بوده که فقه شیعه به ناچار بایستی با آن مواجه می شده و نسبت خود را با آن تبیین می کرده است. این مواجهه بعضاً در قالب طرد و مقاومت (مثل نظریات مرحوم شیخ فضل الله نوری در تاکید بر سلطنت مشروطه) بوده است، و گاهی نیز در شکل پذیرش و تئوریزه کرده (مثل نظریات علامه نایینی در کتاب تنبیه). در همین حوزه، یکی از برترین نظریات که هم انسجام معرفتی داشته و هم تحقق عینی پیدا کرده است نظریه سیاسی امام خمینی بوده که در شکل دولت جمهوری اسلامی توانسته است ظهور تاریخی پیدا کند. برای متفکرین و اهل تحقیق، تامل در ابعاد نظریات بزرگ جزئی از ضروریات است. چرا که با فهم و نقد آنها می توان راه‌های جدیدی گشود. یکی از این شیوه‌های نقد هم فهم مبانی است. در همین راستا، پرسش این مقاله درباب مبانی کلامی مشروعیت انتخابات در اندیشه امام خمینی بود. این سوال بر آن بود که اگرچه امام خمینی خود تصریحی بر مبانی کلامی نداشته اند، ولی چگونه می توان در مقام تفسیر برای تبیین مشروعیت انتخابات از مبانی

کلامی بهره برد و برای فهم بهتر نظریات امام خمینی از آنها استفاده کرد. یافته‌های پژوهش نشان داده است که با تبعی در آرای دیگر فقهای شیعه که همسو با تفکرات امام خمینی هستند و همچون استفاده از متون دینی می‌توان مباحثی همچون نظریه شورا، اصل خلافت انسان، اصل اکثریت، و عدم ولایت را شناسایی کرد که همگی مبانی کلامی و الهیاتی قابل توجهی برای توجیه و تبیین مشروعیت انتخابات فراهم می‌کنند که هم می‌توان از آنها برای تفسیر آرای امام خمینی و واکاوی چرایی قول ایشان به مشروعیت انتخابات و مشارکت مردم در امور سیاسی بهره برد و هم برای فربه کردن ادبیات موضوعی بحث از آنها به عنوان پشتوانه‌های نظری استفاده کرد.

کتاب‌نامه

- آصفی، محمدمهدی (۱۳۸۵) مبانی نظری حکومت اسلامی (بررسی فقهی تطبیقی)، مترجم محمد سپهری، تهران، انتشارات مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی
- ابوالحمد، عبدالحمید (۱۳۸۴)، مبانی علم سیاست، تهران، نشر توس
- اسماعیلی، محسن و حبیب نژاد، سید احمد. (۱۳۹۶). مبانی فقهی حقوقی لزوم عمل به وعده‌های انتخاباتی و مقابله با وعده‌های دروغین. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۴۷(۱)، ۱۳۵-۱۵۰
- تاک، ریچارد (۱۳۸۰)، هابز، مترجم حسین بشریه، تهران، انتشارات طرح نو
- خمینی، روح الله (۱۳۷۵)، استفتانات (جلد سوم)، قم، دفتر انتشارات اسلامی
- خمینی، روح الله (۱۳۷۹)، صحیفه نور (جلد چهارم)، تهران، انتشارات موسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی
- خمینی، روح الله (۱۳۸۲)، صحیفه نور (جلد چهارم)، تهران، انتشارات موسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی
- خمینی، روح الله (۱۳۸۴)، صحیفه نور (جلد ششم)، تهران، انتشارات موسسه حفظ و نشر آثار امام خمینی
- خنفری پور جعفری، هاشم، مردانی، نادر، و اسدیان، احمد. (۱۴۰۲). مبانی قدرت سیاسی: همسنجی فقه امامیه و اندیشه امام خمینی (ره). رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۷(۶۴)، ۱۴۱-۱۵۸.
- سروش محلاتی، محمد (۱۳۸۸)، اصل عدم ولایت، فصلنامه علوم سیاسی، پاییز ۱۳۸۸، شماره ۲۵
- شفیعی، محمود (۱۴۰۲)، خود مختاری انسان در چارچوب ادبیات دینی، اندیشه ما، زمستان ۱۴۰۲

مبانی کلامی مشروعیت انتخابات از منظر امام خمینی (ره) (محمد جعفر حیدری) ۱۰۷

شیرخانی، علی؛ داوودی، رشید (۱۳۹۳)، تبیین قلمرو ولایت در فقه سیاسی شیعه، فصلنامه سیاست متعالیه، شماره ۲(۷)، صفحات ۱۰۱-۱۱۸

فریدونی خانیمینی، محمدعلی، راعی دهقی، مسعود، مسعود، غلامحسین، و ظریفکار فرد، سیدمحسن. (۱۴۰۰). دیدگاه حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران نسبت به تعیین کارگزاران سیاسی. رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۵(۵۶)، ۲۷-۴۴.

فیرحی، دکتر داود. (۱۳۸۱). شیعه و مسئله مشروعیت بین نظریه و نص. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۵۷(۰)، -.

فیرحی، داود (۱۳۹۱)، نظام سیاسی و دولت در اسلام، تهران، انتشارات سمت

فیرحی، داود (۱۳۹۴)، آستانه تجدد (شرح تنبیه الامه و تنزیه المله)، تهران، نشر نی

طاهری، و شلمزاری (۱۳۹۶)، «سیر تحول و تکامل فقه سیاسی در ادوار تطور فقه سیاسی شیعه»، فصلنامه حکومت اسلامی، شماره ۴.

طباطبایی، محمد حسین (۱۳۶۰)، ترجمه تفسیر المیزان (جلد چهارم)، قم، دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم)

عابدینی، آرش. (۱۳۹۱). مبانی مشروعیت حکومت اسلامی (با تأکید بر اندیشه امام خمینی (ره)). ماهنامه گزارش های کارشناسی مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۲۰(۹)، -

عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۰)، بنیادهای علم سیاست، تهران، نشر نی

کبیری آستاجین، محسن (۱۳۸۵)، مبانی فقهی انتخابات از دیدگاه امام خمینی و دیگر مراجع قم، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه باقرالعلوم، قم

کدیور، محسن (۱۳۸۳)، نظریه های دولت در فقه شیعه، تهران، نشر نی

مبلغی، احمد (۱۳۷۹)، مبانی کلامی و کاربرد آن در فقه سیاسی امام خمینی، فصلنامه حضور، تابستان ۱۳۷۹، شماره ۳۳

معرفت، محمدهادی (۱۳۷۷)، ولایت فقیه (معرفت)، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید

منتظری، حسینعلی (۱۳۶۷)، مبانی فقهی حکومت اسلامی (دراسات فی ولایة الفقیة و فقه الدولة الإسلامية)، ترجمه محمود صلواتی، قم، انتشارات کیهان

میراحمدی، منصور (۱۳۹۷)، فقه سیاسی، تهران، نشر سمت

نقیب زاده، احمد (۱۳۷۹)، درآمدی بر جامعه شناسی سیاسی تهران، انتشارات سمت

وبر، ماکس (۱۳۷۴)، اقتصاد و جامعه: مفاهیم اساسی جامعه شناسی، جامعه شناسی اقتصادی، جامعه شناسی سیاسی، ترجمه عباس منوچهری، مهرداد ترابی نژاد و مصطفی عمادزاده، تهران، نشر

مولی

۱۰۸ جستارهای سیاسی معاصر، سال ۱۶، شماره ۱، بهار ۱۴۰۴

- هاشمی شاهرودی، محمود (۱۳۸۲) فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام (جلد سوم)، قم -
ایران، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع)
هلد، دیوید (۱۳۸۶)، شکل گیری دولت مدرن، ترجمه عباس مخبر، تهران، نشر آگه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی